

Symposium „Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej”, Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.

W dniach 26-28 października 2004 r. w Domu Pracy Twórczej KUL w Kazimierzu n. Wisłą odbyło się sympozjum nt. *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, którego organizatorami byli Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji oraz Katedra Prawa Wyznaniowego KUL. Sympozjum połączone było z II Zjazdem Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego.

W ramach sympozjum przeprowadzona została sesja inauguracyjna oraz cztery sesje robocze. Uroczystego otwarcia sympozjum dokonał ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński, dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL. Słowo wstępne wygłosił ks. prof. dr hab. Henryk Misztal, Kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego KUL, a wykład wprowadzający – ks. prof. dr. hab. Antoni Kość.

Sesja I poświęcona została administracji wyznaniowej oraz dialogowi państwo–Kościół. Polityka wyznaniowa PRL w latach 1950-1989 realizowana była przez Urząd do Spraw Wyznań. Jego zakres kompetencji, cele i styl działania przedstawione zostały w referacie Henryka Misztala. Wykazał on m.in., że UdSW działał na podstawie niejasno określonych podstaw prawnych, a faktycznym celem jego powołania było ograniczenie działalności związków wyznaniowych oraz przejęcie nad nimi kontroli. Urząd, działając jako swego rodzaju „super-kościół”, starał się ograniczyć wpływ Kościoła katolickiego na społeczeństwo poprzez ograniczanie jego duszpasterskiej działalności, kompromitowanie w oczach społeczeństwa jego przywódców, doprowadzenie do rozdziału w Kościele.

Jednym z ciekawszych epizodów powojennej Polski było zawarcie w latach 1950 i 1956 porozumień Rządu z Episkopatem Polski. Tej tema-

tyce poświęcony został referat Józefa Krukowskiego. Poddał on analizie porozumienia, przeszkody w ich realizacji oraz walor prawny tychże umów.

Instytucjonalną formą dialogu pomiędzy Rządem PRL a Episkopatem Polski była Komisja Wspólna (wcześniej Komisja Mieszana) powstała z inicjatywy kościelnej. W referacie Mirosława Koska przedstawione zostały najważniejsze problemy podejmowane na forum tej komisji w latach 1956-1967.

Sesja II poświęcona została fundamentom sytuacji prawnej związków wyznaniowych w okresie Polski Ludowej. Zarówno referaty, jak i burzliwa dyskusja oscylowały wokół dwóch problemów: roli i charakteru postanowień Konstytucji lipcowej w kwestiach wyznaniowych oraz formalnego uznawania przez komunistyczne władze poszczególnych wspólnot wyznaniowych i ich jednostek organizacyjnych.

Jarosław Matwiejuk, charakteryzując Konstytucję PRL z 22 lipca 1952 r., zwrócił uwagę, iż konstytucja ta, kładąc nacisk na kwestie wyznaniowe, nie doceniała roli gwarancji prawnych, zawierała szereg przepisów o charakterze ogólnikowym i zasadowym, co pozwalało jej spełniać rolę polityczno-propagandową. Konstytucja zawierała katalogi uprawnień obywateli w zakresie wolności sumienia i wyznania oraz uprawnień związków wyznaniowych, jednakże niemal przez cały okres PRL katalogi te pozostawały pustymi frazesami i nie miały pokrycia w ustawodawstwie zwykłym.

Konstytucjonalizm peerelowski nie traktował konstytucji jako aktu typowo normatywnego. Dla konstytucjonalizmu socjalistycznego – na co zwrócił uwagę Jarosław Szymanek – najważniejsza była funkcja dynamiczna (progresywna) oraz ideologiczna. Konstytucja PRL nie była traktowana jako zbiór norm prawnych, na który mógł się powołać obywatel. W swej warstwie normatywnej była skierowana przede wszystkim do ustawodawcy, który miał „detalizować postanowienia konstytucji w toku zwykłej procedury prawotwórczej”.

Z kolei Jacek Dziobek-Romański i Zdzisław Zarzycki, referenci podnoszący problematykę uznawania i nadawania osobowości cywilnoprawnej poszczególnym kościołom i związkom wyznaniowym oraz ich jednostkom organizacyjnym, doszli do stwierdzenia, że obowiązujące przepisy prawne nie miały praktycznie żadnego wpływu na proces uznawania poszczególnych podmiotów wyznaniowych przez władze PRL. Decydujące znaczenie miały tutaj ideologiczne założenia i określona praktyka admi-

nistracyjna. Gdy chodzi o proces uznawania nierzymskokatolickich związków wyznaniowych, zdaniem Z. Zarzyckiego, władze państwowe realizowały politykę wspierania tendencji scalania kościołów mniejszościowych o spokrewnionych doktrynach. Ten swoisty „ekumenizm” miał na celu stworzenie jakiejś przeciwwagi dla Kościoła katolickiego. Zatem przyjęto zasadę, aby nie legalizować nowo powstałych wspólnot religijnych oraz wspólnot rozłamowych.

Podczas sesji III dokonano próby zdefiniowania instrumentalizacji prawa oraz przedstawiono przejawy tejże instrumentalizacji w trzech obszarach: na terenie szkolnictwa wyznaniowego, opodatkowania Kościoła katolickiego oraz ubezpieczeń społecznych duchownych.

Rozróżnienie kryteriów świadczących o instrumentalizacji prawa zaproponował J. Szymanek. Według niego o instrumentalizacji prawa można mówić wówczas, gdy:

- cel, jaki prawo ma realizować, nie jest określony w prawie wyższego rzędu, a to oznacza, że jest on detalizowany przez akty wykonawcze,
- cel jest określony, ale w sposób nazbyt abstrakcyjny, w związku z czym normodawca podstawowy dysponuje zbyt dużym marginesem swobody, co sprzyja manipulacji owym celem, a zatem i manipulacji prawem,
 - ma miejsce multiplikacja celów, jakie prawo wskazuje,
 - inflacja prawa o randze podstawowej, zwłaszcza w sytuacji swoistej blankietowości norm ustawowych, co wiąże się z tym, że cały obszar tworzenia prawa jest przenoszony na twórcę normy podstawowej, co z kolei nie sprzyja stabilności prawa z powodu zbyt łatwej możliwości jego zmieniania,
 - priorytetowe traktowanie nie prawa, lecz polityki.

Artur Mezglewski ukazał przejawy tegoż instrumentalizmu w zakresie szkolnictwa wyznaniowego. Instrumentalizm ten przejawiał się w różnaki sposób, a w szczególności przez stanowienie przepisów wykonawczych sprzecznych z obowiązującym ustawodawstwem, stosowanie koniunkturalnej i nieuprawnionej wykładni obowiązujących ustaw, pozorowanie legalności decyzji administracyjnych nakazujących zamykanie szkół.

Tadeusz Stanisławski przedstawił charakterystyczne rysy instrumentalnego wykorzystywania przepisów podatkowych w okresie Polski Ludowej dla osiągnięcia celów o charakterze ideologicznym. Wykazał on cały szereg przejawów dyskryminacji kościelnych jednostek organizacyjnych w zakresie ich opodatkowania. Najbardziej jaskrawym przykładem instru-

mentalizacji prawa podatkowego były sytuacje, w których uzależniano decyzje organów podatkowych od posunięć strony kościelnej w sprawach zupełnie odmiennej natury. Chodzi o przypadki, gdy wymagano od Kościoła (lub duchownych) odpowiednich politycznie deklaracji lub powstrzymania się od zajmowania stanowiska w sprawach społecznych.

Specyficzne mechanizmy instrumentalnego stosowania przepisów o ubezpieczeniu społecznym wobec duchownych przedstawił Piotr Stanisław. Wykazał on, iż z jednej strony duchownych jako grupę społeczną poddawano wyraźnej dyskryminacji, z drugiej zaś tworzono uprzywilejowane reżimy dla nielicznej grupy duchownych, którzy byli gotowi na bezkrytyczne posłuszeństwo wobec władz państwowych, nawet wbrew stanowisku hierarchów kościelnych.

W ramach sesji IV przedstawione zostały wybrane elementy sytuacji faktycznej związków wyznaniowych w okresie Polski Ludowej. Stanisław Nabywaniec wygłosił referat nt. antykościelnych działań operacyjnych aparatu bezpieczeństwa w diecezji przemyskiej, Krzysztof Warchałowski omówił zagadnienia prawne i faktyczne związane z usunięciem nauczania religii ze szkół publicznych w latach 1958-1961, Andrzej Szymański zaś przedstawił represyjne działania władz państwowych wobec Niższego Seminarium Duchownego w Gliwicach, których momentem kulminacyjnym była likwidacja zakładu w 1963 r.

W symposium udział wzięło 45 osób, reprezentujących następujące środowiska akademickie: Katolicki Uniwersytet we Lwowie, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Białostocki, Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Śląski, Katolicki Uniwersytet Lubelski.

Symposium okazało się dobrą okazją do zaprezentowania i wymiany wyników badań z zakresu prawodawstwa i polityki wyznaniowej z czasów Polski Ludowej. Zważywszy, że wzięli w nim udział nie tylko przedstawiciele nauk prawnych, lecz także politolodzy, historycy i kanoniści, podejmujący w swoich badaniach tematykę wyznaniową, pozwoliło to na formułowanie bardziej kompleksowych, pełniejszych wniosków.

Artur Mezgłewski